

**ПРОБЛЕМИ ЗМІСТУ І СТРУКТУРИ ШКІЛЬНИХ
ПІДРУЧНИКІВ З ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ
(30Рті – кінець 80Рх років ХХ століття)**

П. В. Мороз, канд. пед. наук,

І. В. Мороз,

Інститут педагогіки НАПН України

Постановка проблеми. Шкільний курс «Історія стародавнього світу» є першим систематизованим курсом історії, на матеріалі якого починається формування основ систематичних історичних знань, ціннісних орієнтацій, особистісних переконань, у ширшому розумінні – основ гуманітарної культури учнів. Проте, аналіз чинних підручників з історії стародавнього світу, виданих за роки незалежності, свідчить, що їх зміст недостатньо спрямований на розвиток у школярів життєвих компетентностей, не завжди відповідає потребам часу, а це значно знижує виховний і навчальний потенціал цієї дисципліни. З огляду на викладене, пріоритетним завданням реформування шкільної історичної освіти є розробка і створення підручників нового покоління, оскільки вони є матеріальним носієм предметного змісту та засобом його реалізації.

Конструктивно-критичне вивчення історичного досвіду створення шкільних підручників – це передумова їх вдосконалення. На думку доктора педагогічних наук О. Пометун, саме історико-педагогічний підхід дає можливість глибше зрозуміти закономірності поступального розвитку педагогічних явищ, їх зумовленість суспільними, соціально-культурними та іншими процесами, виявити їх зв'язки, оцінити сучасний стан педагогічного процесу та напрям його подальшої еволюції [17]. Саме тому історико-порівняльний аналіз шкільних підручників історії є вкрай важливим. Пошуки аналогічних досліджень минулого, використання результатів сучасних методичних надбань дають можливість проводити порівняння, аналогії,

виявляти особливості досліджуваного явища протягом тривалого часу, з'ясовувати тенденції педагогічних процесів і явищ.

Аналіз останніх досліджень. Історичний досвід шкільного підручникотворення, проблеми змісту і структури шкільних підручників з історії розглядали К. Агібалова, А. Булда, Г. Донської, А. Зякун, Я. Камбалова, Ф. Коровкін, Ю. Малієнко, Л. Пироженко, О. Пометун та ін. Однак в історико-педагогічній і методичній літературі недостатньо відображена практика добору і структурування змісту шкільних підручників з конкретних історичних курсів, зокрема історії стародавнього світу.

Формулювання цілей статті. У досліджуваній період змінилося декілька «поколінь» підручників з історії. Завданням статті є висвітлити вплив методологічних та ідеологічних підходів радянської історіографії на зміст і якість навчальної літератури з історії стародавнього світу в середині 30_х – кінці 80_х рр. ХХ ст., простежити за змінами змісту і структури навчальних книг у конкретних історичних умовах з погляду добору основних фактів, провідних світоглядних ідей і понять, способів подачі матеріалу, а також їх поліграфічних характеристик.

Основна частина. Зазначимо, що у другій половині 20_х рр. ХХ ст. значного поширення набула ідея дестабілізації підручника, що була зумовлена неприйняттям представниками нової влади всього, що залишилося від старої (дореволюційної) школи. Усвідомлення непридатності існуючих підручників призвело до заперечення деякими педагогами використання підручників у школі взагалі. Замість звичних підручників історії з'явився новий тип навчальних посібників – робочі книжки, які, на думку їх авторів, орієнтували учнів на самостійну творчу роботу. Вони пропонували учням теоретичний, фактичний, ілюстративний матеріал, історичні джерела, різноманітні запитання і завдання для самостійної роботи. Проте, робочі книжки мали істотні недоліки. У них замість історичного минулого висвітлювалися реальні факти сучасності. Історичний матеріал використовувався лише для їх роз'яснення і групувався за соціологічними темами. Водночас значна частина історичного матеріалу взагалі

не розглядалася. Робочі книжки не давали систематичних знань з предмета, вони були укладені без урахування вікових пізнавальних можливостей учнів [2, 106–107]. Тенденція заміни підручника прикладними матеріалами спричинила зниження якості навчально-виховного процесу і стала однією з причин кризи шкільної освіти в 20-х рр. минулого століття [7, 24].

Проте, у шкільній практиці підручник все таки використовувався. Значна частина вчителів-практиків прагнула до збереження історії як предмета. У багатьох школах України продовжували викладати традиційні курси всесвітньої історії. Були навіть випадки, коли до шкільного навчального плану включалось суспільствознавство, а викладалась історія [3, 185].

Переломним моментом в історії підручникотворення радянської доби стали 1930_ті роки, зокрема постанова ЦК ВКП(б) «Про підручники для початкової і середньої школи» (1933), основною ідеєю якої був перехід на стабільні підручники. З 1933/34 навчального року в школах України почали користуватися програмами з історії, затвердженими Наркомосом РРФСР, укладеними відповідно до них підручниками історії стародавнього світу М. Нікольського [15; 16]. Історичний матеріал у підручниках подавався в хронологічній послідовності. В основу періодизації було покладено послідовний перехід від однієї формації до наступної. Проте автор підручників не зміг подолати абстрактного соціологізму, характерного для викладання гуманітарних дисциплін у школах протягом 1920_х років, що ґрунтувались на концепціях М. Покровського. Виклад матеріалу в навчальних книгах зводився до абстрагованої характеристики суспільно-економічної формації, а не до висвітлення історичного процесу. М. Нікольський розкривав форми суспільного життя, а не відображав громадянську історію окремих народів. Це можна пояснити надмірною політизацією змісту шкільної освіти, в умовах якої автори підручників основну увагу приділяли розв'язанню багатьох методологічних та ідеологічних питань, натомість методичні аспекти підручника не отримали належної уваги. Як наслідок, шкільні підручники з історії стародавнього світу М. Нікольського були перевантажені сухим,

другорядним матеріалом, що часто подавався у вигляді готових положень, а це не стимулювало мислительну діяльність учнів. Окрім того навчальні книжки були недостатньо ілюстровані. Зміст підручника розглядався як основа для розповіді вчителя, який мав творчо доповнювати їх додатковою інформацією.

У 1934 р. РНК СРСР та ЦКВКП(б) прийняли постанову «Про викладання громадянської історії в школах СРСР». Вона вимагала систематичного викладу історії в хронологічній послідовності, у доступній для учнів наочній і конкретній формі. Було запропоновано підготувати нові підручники з історії [17].

У 1940 р. вийшов друком підручник з історії стародавнього світу за редакцією О. Мішуліна [4]. З появою цієї книги викладання історії стародавнього світу знову набуло наукових засад. У ній подавався багатий фактичний матеріал, що характеризувався високим науковим рівнем. Основна увага приділялась образному викладу історичного матеріалу, відображенню цілісної картини минулого. Підручник мав чорно-білі ілюстрації та карти-вкладки.

Він відображав тогочасний рівень методики викладання історії: основну роль у проведенні уроків історії на той час відігравала розповідь учителя, а само-стійній роботі учнів та роботі з підручником приділялась незначна увага [13, 86]. Саме тому в підручнику О. Мішуліна немає запитань і завдань, не використовуються історичні документи [18, 36].

Цей підручник мав важливе значення для розвитку історичної освіти. Проте, як показала шкільна практика, він був перевантажений поодинокими фактами, датами, складними історичними термінами. Добираючи навчальний матеріал, автор не достатньо врахував особливості засвоєння історії учнями віком 11–12 років. Значною мірою цей підручник відображав структуру і зміст вузівського підручника з історії стародавнього світу цього самого автора. З часу першого видання (1940 р.) до підручника не вносилося значних змін, а тому його зміст почав істотно відставати від розвитку тогочасної історичної науки. Це потребувало заміни підручника або його доопрацювання.

Зазначимо, що підручники 40_х – початку 50_х років відігравали переважно роль носіїв історичного змісту, в них були відсутні способи діяльності, з огляду на це їх характеризують як підручники інформаційного типу. Проте у 50_х роках змінилися погляди на роль і місце підручника з історії в процесі навчання. Істотний вплив на цей процес зробили роботи провідних тодішніх учених: О. Вагіна, А. Єфімова, Ф. Коровкіна, О. Стражева та ін., які розробили вузлові моменти методичної проблеми побудови шкільних підручників історії.

У 1952–1953 рр. С. Ковальовим і Ф. Коровкіним було підготовлено до друку два підручники з історії стародавнього світу для 5–6_х класів середньої школи. Їх укладено за загальною програмною схемою, розробленою Міністерством освіти РРФСР та Інститутом методів навчання АПН СРСР [8, 45].

У 1954 році вийшов у світ масовим тиражем підручник С. Ковальова «Історія стародавнього світу» для 5–6_х класів середньої школи [6]. Він містив 5 частин: «Вступ» і розділи «Життя первісних людей», «Стародавній Схід», «Греція та народи Причорномор'я в стародавності» і «Стародавній Рим». Кожна з цих п'яти частин поділялась на параграфи, параграфи – на «квартирки». Принцип поділу на параграфи – їх тематична єдність, наприклад: «Що вивчає історія», «Звідки ми знаємо минуле», «Як в історії ведуть відлік років», «Стародавні мисливці» і т.п. Цей принцип, на думку автора, виключав можливість поділу на приблизно однакові за обсягом параграфи. Тож у підручнику є параграфи дуже маленькі (наприклад, § 6 «Мова стародавніх людей») і відносно великі (як § 59 «Похід Александра Македонського на Схід»). Зате поділ на «квартирки», як вважав автор, допускав, за потреби, точне дозування матеріалу по уроках [5, 43].

Структурно підручник С. Ковальова відрізнявся від підручника за редакцією О. Мішуліна тим, що в ньому як самостійний розділ було виокремлено матеріал про життя первісних людей. Це, на думку С. Ковальова, дало можливість більш докладно розглянути у «Вступі» історичні поняття:

«історія», «історичне джерело» та «відлік років», які насправді є вступними для всього підручника [5, 43].

Особливу увагу в підручнику автор приділив системі розкриття історичних понять. Визначення поняття, як правило, дається або в самому тексті, або в примітках. Зміст таких понять, як «держава» і «клас», розкривається шляхом висвітленням їх ознак протягом вивчення всього курсу історії стародавнього світу.

Як вважав С. Ковальов, навчальний матеріал підручника «повинен будуватися так, щоб... учні звикали дивитись на історичний процес як на процес закономірний, щоб з самих перших уроків вони вчилися осмислювати історичні факти науково, тобто по-марксистськи [5 46]». Науковому розумінню історичного процесу, як вважав автор, мала сприяти система «висновків», якими завершується кожний розділ.

С. Ковальов намагався повсюдно розкрити «марксистське розуміння» ролі історичних осіб: творцем історії завжди є народ. Питання релігії в підручнику трактувалось в дусі войовничого матеріалізму: релігія як «фантастичне відображення реального світу», як «засіб експлуатації в класовому суспільстві [5, 48]».

Неабиякого значення автор надавав ілюструванню підручника. Основна частина ілюстративного матеріалу – репродукції пам'яток «реалістичного стилю», малюнки сучасних художників. Репродукцій оригіналів, виконаних в «умовному стилі», – небагато [5, 50].

Відзначимо, що підручник було написано простою й зрозумілою для учнів мовою. Усі нові поняття набрано розрядкою, а найважливіші визначення і висновки – курсивом. Характер викладу навчального матеріалу в підручнику визначався такими положеннями: 1) підручник не має замінювати вчителя; 2) він має охоплювати лише програмовий мінімум знань. Додатковий матеріал, на думку автора, слід подавати в книгах для читання, хрестоматіях, книгах для вчителя та інших навчальних посібниках [5, 50]. Такими були основні

принципи конструювання підручника з історії стародавнього світу С. Ковальова.

Паралельно з підручником С. Ковальова проходив апробацію підручник Ф. Коровкіна «Історія стародавнього світу». Оскільки відгуки вчителів і методистів, які проводили його апробацію, були схвальними, підручник за постановою колегії Міністерства освіти РРФСР було видано в 1957 р. Масовим тиражем, а незабаром затверджено як стабільний [9].

У 1962 р. вийшов у світ доопрацьований підручник Ф. Коровкіна «Історія стародавнього світу» [10], в якому були відображені результати апробації пробного підручника. У 1973 р. підручник Ф. Коровкіна був удостоєний Державної премії СРСР. Це був перший стабільний радянський підручник, створений шкільним педагогом. Підручник Ф. Коровкіна багато в чому слугував еталоном при створенні інших підручників з історії і проклав дорогу новим «учительським» підручникам.

Основними педагогічними вимогами до підручника з історії для середньої школи, на думку Ф. Коровкіна, є його науковість і доступність для учнів того віку, на який він розрахований [8, 46]. Матеріал у підручнику «викладається по можливості так, щоб наступна думка логічно витікала з попередньої, щоб історичні явища розглядались в їх виникненні, розвитку та загибелі. Характеристика суспільства подається в певній послідовності: господарство, суспільний устрій, держава, релігія, наука, мистецтво. До тексту включаються висновки, які узагальнюють вивчений матеріал і допомагають учням зрозуміти нові ознаки понять та окремі закономірності [10, 44]».

Ф. Коровкін виділяв такі засоби розкриття змісту підручника: авторський текст, історичні документи, образна (ілюстрації) та умовна (карти, схеми, діаграми) наочність. У підручнику розкривається багато різноманітних понять. Автор розрізняв поняття історичні, які становили зміст історичного навчального матеріалу, і прості терміни, словесні позначення, значення яких невідомі учням. До кожного поняття автор підходив з гносеологічного погляду,

цілеспрямовано намагаючись, щоб водночас з поняттям учні засвоїли і його значення.

Пояснення історичних понять є змістом навчального матеріалу підручника. Причому автор спочатку наводить конкретні факти чи дії, а вже згодом – терміни, поняття. Найскладніші поняття розкриваються в процесі вивчення кількох параграфів, а іноді – і всього курсу історії стародавнього світу. На думку Ф. Коровкіна, визначення таких понять, як «клас», «культура», «держава», є недоступними для учнів 5–6_x класів, тому вони в підручнику не наводяться, хоча самі терміни вживаються. Ці поняття розкриваються поступовим поясненням їх ознак і нового змісту. Для нескладних термінів Ф. Коровкін застосував спосіб енциклопедичного (словникового) пояснення, вдаючись до посторінкових коментарів [14, 112].

Основним типом ілюстрацій у підручнику є репродукції композиційних картин, які є результатом роботи учених_істориків, археологів, художників, а в деяких випадках і методистів_педагогів [8]. Для ілюстрування підручника використано серію настінних картин з історії стародавнього світу, складену співробітниками Державного Ермітажу й видану Учпедгізом. Окрім композиційних, у підручнику є ілюстрації документального характеру: зображення знарядь праці, зброї, будівель, стародавніх малюнків і скульптур, зразки писемності, характерні пейзажі тощо. Пам'ятки матеріальної культури, особливо архітектурні споруди, відтворюються переважно в реконструкціях [10, 50]. Кожна ілюстрація має розгорнутий підпис.

Для свідомого засвоєння історичних фактів і явищ, на думку автора, велике значення має використання достатньої кількості картограм, схем, хронологічних і порівняльних таблиць. Для розвитку в учнів навичок читання історичних картограм, карт у підручнику наводиться супроводжувальний до них текст. Водночас пропонуються запитання, які спонукають учнів працювати з картографічним матеріалом, оцінювати його.

Ф. Коровкін наводить у підручнику невелику кількість необов'язкових для заучування уривків з документів чи їх переказів. Проте відібрано лише такі

документи, які, на думку автора, допомагають краще й міцніше засвоїти історичні явища, описані в основному тексті підручника [8].

Подано запитання і завдання до параграфів, тем і розділів. Причому, як зазначає автор, вони не мають бути розраховані лише на переказ матеріалу. «Їх завдання – звернути увагу учнів на головне: на причинно-наслідкові зв'язки, на оцінку явищ, на важливі ознаки понять тощо; спонукати учнів порівнювати одні явища з іншими, прослідкувати розвиток явищ, пов'язати між собою за хронологією кілька подій [10, 52]».

З дидактико-методичних елементів підручника слід звернути увагу на узагальнюючі запитання, подані після розділів підручника під назвою «Перевірте, як ви засвоїли історію». Графічно це узагальнююче повторення набрано в дві колонки. У лівій наведено певні положення, у правій – пропонуються запитання. Щоб відповісти на них, учень повинен не просто переказати вивчений матеріал, а на основі власних роздумів обґрунтувати наведені тези, пояснити їх. Саме таке повторення дає учням можливість перейти від конкретно-історичних знань до узагальнених, підводить їх до історичного мислення.

Укладаючи підручник, Ф. Коровкін провів ретельний відбір найважливіших історико-географічних назв. Якщо в книжці наводяться назви країн, островів, міст, племен, то, як правило, подається як мінімум коротка їх характеристика, щоб в учнів конкретні уявлення пов'язувались з історико-географічною назвою та умовним позначенням на карті. До підручника додано кольорові тематичні карти.

Автор вважав, що перевантажувати учнів заучуванням великої кількості дат недопустимо. «У нашому підручнику, – пояснював він у своїй праці, – відібрано 28 найважливіших хронологічних дат, які становлять основний хронологічний кістяк, обов'язковий для запам'ятовування учнями. Крім них, у підручнику є дати, необов'язкові для запам'ятовування, але вони допомагають учням орієнтуватися в часі подій, що вивчаються... Зважаючи на складність засвоєння учнями відліку років до нашої ери, це питання докладно розглянуто в

підручнику. Для пояснення відліку років вміщено малюнок вертикальної лінії часу, де застосовано «знайомий для учнів принцип термометра [10, 49]».

Отже, в 60_і роки був створений новий тип шкільного підручника з історії, який разом з подачею матеріалу і його закріпленням забезпечував розвиток школярів, пропонував їм самостійну роботу з різними джерелами, розвивав їхні пам'ять і мислення за допомогою запитань і завдань, поданих у підручнику. Змінилася і методична побудова навчальної книги: зміст поділявся на розділи і параграфи, були внесені висновки до розділів, а також на закінчення всього вивченого матеріалу. Ці навчальні посібники можна охарактеризувати як розвиваючий тип шкільного підручника з історії.

У 60_х – 70_х рр. ХХ ст. шкільний підручник зі стародавньої історії Ф. Коровкіна перевидавався і доопрацьовувався. Зазначимо, що тоді шкільний підручник розглядався як своєрідний інструмент навчання, як важливий засіб організації навчального процесу.

У 70_х – 1_ій половині 80_х рр. в історичній освіті продовжували розвиватися прогресивні тенденції, але їх розвиток був суперечливим, насамперед через вплив негативних чинників застійних років. Ставилися завдання включити до шкільних програм і підручників у необхідному обсязі основи історичної науки, тобто її головні положення, які логічно пов'язані і доступні для розуміння учнями відповідного віку, щоб забезпечити міцне засвоєння основоположних фактів, найважливіших історичних законів і процесів, провідних ідей і закономірностей розвитку людського суспільства. Водночас підручник треба було звільнити від надмірно ускладненого, другорядного матеріалу, що не мав принципового значення для загальної середньої освіти і заважав засвоєнню головних фактів, ідей, виробленню в учнів умінь самостійної творчої роботи. Зверталась увага і на необхідність зміни академічної мови в текстах навчального матеріалу на доступнішу й емоційнішу.

Основоположні ідеї щодо вдосконалення шкільного підручника з історії

знайшли своє віддзеркалення в працях Г. Донського, Д. Зуєва, І. Лернера, В. Беспалько та інших. Саме тоді висувалися нові вимоги до підручників, здатних активізувати навчальний процес. З цією метою рекомендувалося включати до їх змісту уривки з мемуарної і художньої літератури, чіткіше формулювати запитання для самостійної роботи, починати завчасне формування історичних понять і закономірностей, підсилювати дедуктивний метод у навчанні, включати дослідницькі завдання на застосування здобутих знань.

Оскільки основна увага приділялася формуванню мислення на основі глибшого засвоєння теоретичного матеріалу, шкільні підручники з історії 70_х _середини 80_х років часто характеризують як теоретичний тип підручника, де було достатньо документального матеріалу, що сприяв розвитку вміння аналізувати, порівнювати й узагальнювати вивчений матеріал.

У 1982 р. видано новий пробний підручник Ф. Коровкіна «Історія стародавнього світу» [11]. Автор ставив за мету привести його у відповідність до нової удосконаленої програми з історії. У процесі апробації та обговорення було виявлено недоліки цієї навчальної книги. У зв'язку зі смертю Ф. Коровкіна доопрацювали підручник професор МДУ В. Кузищін, старший науковий співробітник НДІ змісту та методів навчання АПН СРСР О. Бахтіна, учителі_методисти Г. Годер і Г. Донської, а також художник-оформлювач В. Ривчін [1, 6].

У новому підручнику знято такі складні для учнів поняття, як «необхідний продукт» і «додатковий продукт», занадто ускладнені таблиці й схеми, а також розміщений наприкінці підручника словник, визнаний як недостатньо вдалий, оскільки визначення деяких понять і термінів не були чіткими, крім того, у ньому дублювалося багато виносів підручника. Усунуто перевантаженість тексту аналізом соціально-економічних відносин (розділ «Стародавній Єгипет»). Історико-географічну термінологію спрощено й уніфіковано.

Багато цікавого введено в загальну методичну систему підручника та його оформлення. Чіткіше відділено основний матеріал від другорядного.

Уперше введено в підручнику зі стародавньої історії поля, і певною мірою їх використано. На них вміщено запитання, призначені для роботи з основним текстом і спрямовані на глибше й міцніше його засвоєння. На полях подаються коментарі до роботи з підручником. Запитання і завдання, які стосуються параграфа в цілому, вміщено після тексту. Для повторення наводяться таблиці, короткі резюме, що складаються із запитань і коротких висновків. Як правило, цей матеріал призначений для проведення повторювально-узагальнювальних уроків з тем, розділів і курсу в цілому.

Кількість ілюстрацій збільшено, частково замінено, уточнено окремі підписи до них. Усі ілюстрації віднесено до допоміжного апарату книжки, і у такий спосіб вони не відволікають уваги учнів від основного матеріалу (тексту), сприяють міцному його засвоєнню [1, 6].

Завдяки об'єднанню навчального матеріалу в більші блоки ліквідовано його надмірну деталізацію. Водночас зміст курсу не зазнав значних змін. У новому підручнику зроблений подальший крок у розкритті на доступному для п'ятикласників рівні початкових основ наукового розуміння історичного процесу в стародавності.

З метою розвитку в учнів інтересу до історії стародавнього світу до підручника було введено додатковий матеріал, наприклад, про археологічні знахідки в Східній Африці, у грецьких колоніях на півдні України, про печерний живопис, а до основного тексту – яскраві епізоди, що характеризують історичних діячів, наприклад, Солона, Александра Македонського, Спартака, Цезаря та інших [11].

Значну увагу приділено хронології. Хронологічні таблиці та «лінії часу» певною мірою удосконалено, частково замінено новими. Синхронологічні таблиці в другій частині підручника оформлено у вигляді горизонтальних ліній. Наприклад, замість таблиці «Основні періоди історії Греції в II тисячолітті до н.е.» розглядається синхроністична «Найважливіші події з історії Стародавньої Греції. Найважливіші події історії Єгипту, Межиріччя, Індії, Китаю [11]».

Отже, зміни в змісті й структурі нового підручника спрямовані на реалізацію основних освітньо-виховних завдань курсу історії стародавнього світу, зокрема, на розвиток самостійного творчого мислення учнів. Головною перевагою нового підручника слід вважати посилення його світоглядного потенціалу, виховної спрямованості, розвивальної функції, а також джерелознавчої бази [1, 7].

Проте, слід зазначити, що радянська історіографія втиснула стародавність у жорстку соціологічну схему, зосередившись переважно на соціально економічній проблематиці, менше уваги приділяючи іншим історичним аспектам. Старосхідні й античні суспільства тогочасна історична наука трактувала як другий етап поступального розвитку людства, як суспільства рабовласницькі. Сучасні історики так характеризують висвітлення історії стародавнього світу в підручниках радянського періоду: «З якоюсь фатальною приреченістю все, пов'язане з античністю, набуло в підручниках негативного забарвлення: старосхідні державні утворення та античні поліси стали «рабовласницькими містами-державами», афінська демократія – «рабовласницькою демократією», християнство – «релігією рабів»... У самому терміні «рабовласницькі суспільства» широкий загал неминуче вбачав негативні риси античності, а світлі античні образи, герої, ідеї, якими зачудовувались і на яких виховували кращі свої якості й громадянські ідеали десятки поколінь, мимоволі відійшли у світоглядних орієнтирах на задній план» [12, 12]. Реальні зміни в змісті історичного матеріалу помітні лише в програмах 1989 року.

Висновки. Отже, можна констатувати, що радянський період характеризується значними здобутками в методиці викладання історії стародавнього світу. Проте для цього періоду є характерною певна заідеологізованість та односторонність шкільної історичної освіти. Навчальний матеріал у підручниках середини 30-х – кінця 50-х рр. розглядався як нормативний, обов'язковий для запам'ятовування, а основними функціями

навчальної книжки були функції самоосвіти і самоконтролю. Суттєво знижував якість підручника збіднілий (а іноді й повністю відсутній) методичний апарат.

У 60_х рр. ХХ ст. з'явився новий методичний тип підручника з історії стародавнього світу (автор Ф. П. Коровкін), який ґрунтувався на передових для того часу педагогічних ідеях: підручник містив запитання і завдання, документи, ілюстративний матеріал і відрізнявся від попередніх логікою розкриття змісту. Усе це сприяло активізації пізнавальної діяльності учнів, розвитку їхнього мислення, підвищенню якості навчання й виховання в школі.

Починаючи з 70_х рр. ХХ ст. зароджується нова тенденція у дидактико методичному забезпеченні підручника: до змісту книги включається спосіб організації засвоєння (збільшується кількість проблемних запитань, удосконалюється апарат орієнтування як важливий структурний компонент). Отже, підручники з історії стародавнього світу, які вийшли друком у середині 30_х – кінці 80_х рр. ХХ ст., є важливою складовою методичної спадщини, яку одержала сучасна українська школа.

Література

1. Бахтина О. И. Новый учебник «История древнего мира» [Текст] / О. И. Бахтина // Преподавание истории в школе. – 1984. – № 5. – С. 6.
2. Бахтина О. И. Учебники истории в советской школе [Текст] / О. И. Бантина // Советская педагогика. – 1987. – № 10. – С. 106 – 111.
3. Бущик Л. П. Очерк развития школьного исторического образования в СССР [Текст] / Л. П. Бущик – М. : Изд_во Акад. пед. наук РСФСР, 1961 – 540 с.
4. Історія стародавнього світу : підруч. для 5–6 кл. серед. шк. [Текст] ; [за ред. О. В. Мішуліна ; пер. з 12_го рос. вид. – 12_е. вид.]. – К. : Рад. школа, 1954. – 224 с.
5. Ковалев С. И. Новый учебник древней истории для средней школы [Текст] / С. И. Ковалев // Преподавание истории в школе. – 1954. – № 6. – С. 43–51.

6. Ковальов С. І. Історія стародавнього світу : підруч. для 5–6 кл. серед. шк. [Текст] / С. І. Ковальов ; [пер. з рос. вид.]. – К. : Рад. школа, 1957. – 207 с.
7. Кодлюк Я. П. Теорія і практика підручникотворення у галузі початкової освіти України (1960–2000 рр.) : дис. ... д_ра пед. наук : 13.00.01 [Текст] / Ярослава Петрівна Кодлюк. – К., 2005. – 454 с.
8. Коровкин Ф. П. Задачи и методическое оформление учебника по истории древнего мира [Текст] / Ф. П. Коровкин // Преподавание истории в школе. – 1962. – № 5. – С. 71–84.
9. Коровкін Ф. П. Історія стародавнього світу : підруч. для 5–6 кл. серед. шк. [Текст] / Ф. П. Коровкін. – Х. : Рад. шк., 1958. – 196 с.
10. Коровкін Ф. П. Історія стародавнього світу : підруч. для 5_го кл. серед. шк. [Текст] / Ф. П. Коровкін. ; [пер. з рос. вид. Учпедгізу] ._ К. : Рад. шк., 1962. – 239 с.
11. Коровкін Ф. П. Історія стародавнього світу : підруч. для 5_го кл. серед. шк. [Текст] / Ф.П. Коровкін ; [пер. з рос., 3_тє вид., доопр. – К. : Рад. шк., 1988. – 253 с.
12. Крижанівський О. Сучасні тенденції у висвітленні історії стародавнього світу [Текст] / О. Крижанівський, В. Ставнюк // Історія в школах України. – 1997. – № 2. – С. 11–13.
13. Методика обучения истории древнего мира и средних веков в V-VI классах: Пособие для учителей [Текст] ; [под ред. Ф. П. Коровкина, Н. И. Запорожец]. – М. : Просвещение, 1970. – 400 с.
14. Миховский В. О советском учебнике истории древнего мира [Текст] / В.О. Миховский // Проблемы школьного учебника (О конструировании учебника). – М. : Просвещение, 1980. – Вып. 8. – С. 111–118.
15. Никольский Н. М. История. Доклассовое общество. Древний Восток. Античный мир: учеб. для средней школы. 5_й год обучения [Текст] / Н. М. Никольский. – Х. – Днепропетровск : Рад. школа, 1933. – 200 с.
16. Нікольський Н. М. Історія. Рим : підруч. для 6_го кл. серед. шк. [Текст] / Н. М. Нікольський. – Х. – Дніпропетровськ : Рад. школа, 1934. – 47 с.

17. Пометун Е. И. Проблемы развития школьного исторического образования в Украине в XX веке : дис. ... д_ра пед. наук : 13.00.01,02 / Елена Ивановна Пометун. – К., 1996. – 443 с.

18. Стражев А. И. Некоторые вопросы методики преподавания истории в связи со школьной реформой [Текст] / А. И. Стражев // Преподавание истории в школе. – 1959. – № 2. – С. 34–37.

UA У статті розкривається процес створення шкільного підручника з історії стародавнього світу середини 30_х – кінця 80_х рр. XX ст. Встановлено, що зміст шкільних підручників історії стародавнього світу залежав від освітніх систем і зумовлювався суспільно-політичними, соціально_економічними і культурно-освітніми чинниками.

Ключові слова: шкільний підручник історії стародавнього світу, процес підручникотворення, принципи відбору та побудови змісту, структура підручника.

RU В статье раскрывается процесс конструирования школьного учебника по истории древнего мира в период середины 30-х – конца 80-х годов XX века. Установлено, что содержание школьных учебников истории древнего мира зависело от образовательных систем и предопределялось общественно_политическими, социально_экономическими и культурно-образовательными факторами.

Ключевые слова: школьный учебник истории древнего мира, процесс создания учебников, принципы отбора и структурирования содержания, структура учебника.

EN In the article the process of creation of school textbook ancient history opens up in a period is the middle of 30th – the end of 80th a XX age. It is set that maintenance of schools textbooks of ancient history depended on the educational

systems and was predetermined by social and political, socio_economic and cultural-educational factors.

Keywords: Ancient History school textbook, process of textbook creation, principles of content selection and construction, structure of the textbook.